

ENEOLITIC, PERIOADĂ DE TRANZIȚIE, PERIOADA CUPRULUI SAU ÎNCEPUTURILE EPOCII BRONZULUI ?

— O PROBLEMĂ DE TERMINOLOGIE —

DORIN POPESCU

În ultimii ani am publicat o serie de articole, în care am pus în discuție probleme care se referă în deosebi la periodizarea epocii bronzului. În aceste „discuții“ am atins și problema de terminologie pe care vreau să o prezint, puțin mai dezvoltat, în această comunicare¹.

De la început, trebuie să fac remarcă, pe care, fără îndoială, o vor face și alții, că problema în sine nu are mare importanță, ceea ce este important în studierea orînduirii comunei primitive fiind conținutul și succesiunea diferitelor culturi.

Totuși, cred că ea nu trebuie cu totul neglijată, fiind necesar să se ajungă la un consens unanim asupra datei și a fenomenelor care justifică denumirea de început al epocii bronzului pe teritoriul patriei noastre.

În unele lucrări mai vechi privitoare la preistoria țării noastre se vorbește de o epocă a cuprului. Roska Márton², H. Schroller³, folosesc acest termen. În cunoscuta sa lucrare despre starea cercetărilor preistorice în România, apărută în 1932, I. Nestor întrebuițează de asemenea termenul de **Kupferzeit**, pe care îl pune uneori între ghilimele⁴.

Totuși, mai târziu, s-a renunțat în cea mai mare parte la denumirea de epocă sau perioadă a cuprului, adoptîndu-se termenul de **eneolitic** sau **perioadă de tranziție** pentru acest interval de timp.

În ce mă privește, fără a întrebuița denumirea de perioadă a cuprului, am scris totuși, în 1951, că Transilvania este una dintre provinciile în care, la un moment dat, arama devine principalul factor de producție, bazîndu-mă pe marele număr de topoare de cupru, descoperite în bazinul Carpaților⁵.

În tratatul de istorie al României, se spune categoric că, cu toată intensificarea difuzării metalurgiei cuprului, pe teritoriul României nu poate fi vorba de o „epocă a cuprului”⁶, numărul mare al topoarelor de aramă datînd din perioada de tranziție spre epoca bronzului sau de la începutul acestei epoci.

Totuși, în ultimul timp se observă tendința de a se reveni la termenul de perioadă sau epocă acuprului. N. Vlassa vorbește de o epocă a cuprului în Transilvania care ar cuprinde descoperirile tipice Bodrogkeresztúr, influențele Baden-Pécel, cimitirul de la Decea, eventualele materiale usatoriene din Secuime, culturile Schneckenberg și Coțofeni⁷.

Tot așa de categoric este în acest sens și K. Horedt în articolul său din 1968, pe care îl intitulează **Die Kupferzeit in Transilvanien**⁸.

Astfel, în momentul de față avem trei denumiri pentru același sau pentru părți ale aceluiași interval de timp. Acestea sînt: eneolitic, perioadă de tranziție și epocă a cuprului. S-ar mai putea adăoga și o a patra: începutul epocii bronzului.

Desigur, în această comunicare nu voi putea rezolva problema în sensul de a aduce argumente peremptorii pentru adoptarea uneia din aceste denumiri. Intenția mea nu este decît de a pune în discuție arătînd părerile care susțin diferitele ei aspecte.

Întreaga problemă a căpătat în ultimul timp un impuls puternic, care, după părerea mea, ne pune în situația de a nu trece prea ușor peste ea. Una din contribuțiile importante la acest impuls îl constituie, fără îndoială, studiul recent al lui Sebastian Morintz și Petre Roman asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului în regiunea Dunării de jos⁹.

Referindu-se la sfîrșitul epocii eneolitice, autorii consideră că aceasta se întîmplă „o dată cu ultimele manifestări ale culturilor locale Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța și a populațiilor intruse, dar contemporane, respectiv Cernavoda I și Foltești I”. Urmează o perioadă nouă, în care apar influențe de tip Troia I. În această perioadă, numită de tranziție spre epoca bronzului, se cuprind aspectele Renie II, Cernavoda II (Foltești II), Foltești III și grupa Celei.

La sfîrșitul perioadei de tranziție, cei doi cercetători plasează și faza veche a culturii Glina (Schneckenberg A), care ar evolua paralel cu Foltești III, eventual cu Cernavoda III și cu o fază a culturii Coțofeni, începutul epocii bronzului fiind marcat abia de apariția unei faze mai noi Glina (Schneckenberg B) și de începutul culturii Monteoru.

Important pentru problema pe care o tratăm este faptul că Morintz și Roman mențin denumirea de **perioadă de tranziție** și că îi fixează începutul și sfîrșitul. Acest interval de timp ei îl cuprind, în cifre absolute, între anii 2500—2400 și 1800—1700.

Ocupîndu-se numai cu Transilvania, Horedt, plasează în a sa epocă a cuprului, în est cultura Schneckenberg, care îi urmează culturii Ariușd; în aria culturii Petrești urmează cultura Coțofeni, iar în vest, după Tisa II, culturile Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr și Baden-Pécel. Faza B a culturii Schneckenberg ajunge pînă în epoca bronzului, fără să-i

aparțină genetic. Faza e paralelizată cu faza Cîlnic a culturii Coțofeni, cu grupa ceramicii ornamentate cu striuri, precum și cu grupa Nyirség din nord-estul Ungariei. După această urmează începuturile culturilor Periam, Otomani și Wietenberg. Epoca aramei ar începe după anii 2100 și nu ar fi prea lungă, epoca bronzului începînd, spune Horedt, relativ timpuriu.

Fără a cita toate părerile în această privință, menționăm că D. Berciu plasează începutul epocii bronzului pe la 2200 dacă considerăm și cultura Cernavoda ca aparținînd acestei epoci, sau pe la 1700 dacă facem abstracție de ea.

Referindu-se relativ recent la problema perioadei de trecere de la neolitic la bronz în România, I. Nestor și Eugenia Zaharia, spuneau referitor la începutul epocii bronzului că „orizontul Foltești II în aria sa de răspîndire, prin structura social-economică a comunităților deja sedentarizate parțial, prin tehnica, arderea, formele și decorul ceramicii și prin unele trăsături ale metalurgiei, poate fi considerat prima etapă a epocii bronzului”¹⁰.

Interesantă ni se pare, de asemenea, părerea lui P. Roman exprimată într-un studiu mai nou, după care încadrarea culturii Glina-Schneckenberg în epoca bronzului ar trebui revizuită, cu atît mai mult cu cît culturi contemporane cu cultura Glina, ca de exemplu Coțofeni, nu sînt atribuite acestei epoci. Chiar dacă nu considerăm întrebuițarea bronzului, spune Roman, ca un criteriu care justifică înglobarea unei culturi în epoca bronzului, această epocă ar trebui să înceapă cultural cu acele culturi care se vor continua în Bronzul clasic și care vor cunoaște pe parcurs metalurgia Bronzului”.

Vedem dar că Roman este chiar mai categoric în această privință decît Horedt, care admitea că măcar faza avansată a culturii Glina-Schneckenberg ajunge pînă în epoca bronzului. Problema pusă astfel m-a preocupat și pe mine și mărturisesc că nu am putut ajunge la nici o concluzie care să poată fi considerată valabilă.

Este sigur că nu putem neglija părerea lui Roman, cu atît mai mult cu cît dacă înglobăm întreaga cultură Glina-Schneckenberg în epoca bronzului, ar trebui să admitem că și o parte cel puțin a culturii Coțofeni propriu zisă face parte din această epocă, faza Cîlnic fiind paralelizată cu Schneckenberg B.

Se pune întrebarea pe care am pus-o și cu alt prilej dacă o cultură care aparține epocii bronzului, îi poate aparține numai într-o fază mai evoluată, fazele sale mai vechi aparținînd altor epoci ?

Aceasta e cazul culturii Glina-Schneckenberg sau Coțofeni-Cîlnic, dar și a culturilor clasice ale epocii, care în primele lor faze nu cunosc obiecte de bronz.

Totuși a încadra cultura Schneckenberg într-o perioadă anterioară epocii bronzului numai pentru faptul că ea dispăre înainte de deplina înflorire a acestei epoci, nu ni se pare concludent, cu atît mai mult cu

cît Glina-Schneckenberg B cunoaște prelucrarea bronzului, este contemporană cu fazele de început ale culturilor clasice ale bronzului nostru și conține elemente comune și acestora.

Evident, s-ar putea obiecta că nici aceste faze nu justifică denumirea de epocă a bronzului și că ele pot fi atribuite eneoliticului, perioadei de tranziție sau perioadei cuprului, așa cum s-a făcut mai de mult pentru cultura Periam, sau cum se mai face pentru alte culturi, ca de exemplu, cultura Unétice.

Dar pentru a putea rezolva aceste probleme, ar trebui să existe un acord asupra însăși definirii epocii bronzului. Ce este în definitiv epoca bronzului? Cînd se poate vorbi despre epoca bronzului? Am impresia că în această privință există două opinii principale. Una, după care această epocă începe atunci cînd metalurgia bronzului este complet dezvoltată și cealaltă care nu pune accentul pe existența obiectelor de bronz, ci pe apariția unor noi forme de viață, deosebite de cele ale epocii premergătoare.

Referindu-nă iarăși numai la lucrări recente sau relativ recente, citez definiția epocii bronzului așa cum ea figurează în Enciclopedia de pre-și protoistorie, a lui Jan Filip, apărută în 1966: „Epoca bronzului, spune savantul ceh, este acea perioadă în care unelte și arme au fost deja confecționate în mod general din bronz bogat în cositor. În acest sens, perioada premergătoare a cuprului formează numai un stadiu de tranziție”¹².

În ce privește a doua opinie, am văzut că I. Nestor și Eugenia Zaharia caracterizează prima etapă a epocii bronzului prin structura deosebită social-economică a comunităților, ca și prin formele și decorul nou al ceramicii și prin unele trăsături ale metalurgiei.

Interesantă ni se pare și părerea unui arheolog străin și anume a arheologului maghiar Kalicz Nándor¹³.

În concepția lui Kalicz, cultura Baden-Pécel corespunde cu sfîrșitul Bronzului timpuriu în Anatolia de vest și în sudul Peninsulei balcanice. Acest moment este marcat în întregul bazin al Carpaților printr-o cezură în dezvoltarea culturilor, cauzată desigur de diferite mișcări de populații, care se produc pe la 1900. Cultura Zók nu continuă în Ungaria de nord și de est, cultura Pécel, dar ea se continuă fără întrerupere în culturile Hatvan și Otomani, care din toate punctele de vedere, inclusiv producția de metal, pot fi considerate culturi ale epocii bronzului.

Astfel, continuă Kalicz, întrebuițarea noțiunii de „epocă a bronzului” la începutul unei noi dezvoltări istorice pare a fi justificată.

Fără a mă pronunța în mod categoric pentru una din cele două teorii enunțate, mărturisesc că am înclinat și înclin mai mult pentru a doua, considerînd că într-adevăr apariția unor noi forme de viață, care nu continuă pe cele premergătoare, este în măsură să ne permită să acceptăm noțiunea unei epoci noi, în cazul nostru al bronzului, chiar dacă metalul care i-a dat numele nu va fi întrebuițat decît într-o fază următoare.

În consecință, va trebui să răspundem la două întrebări și anume :

a) cînd încep la noi aceste forme noi de viață, deosebite de cele ale epocii precedente, fie că o numim eneolitic, perioadă a cuprului sau perioadă de tranziție ?

b) în ce măsură aceste noi forme de viață pun bazele unei noi epoci, continuîndu-se în mod organic pînă în plină epocă a bronzului ?

Mărturisesc că răspunsul la aceste două întrebări nu este ușor, mai ales pentru motivul că părerile care condiționează acest răspuns sînt încă deosebite.

Am văzut că, de exemplu, I. Nestor și E. Zaharia admit apariția unor forme noi de viață odată cu apariția culturii Foltești II. Una din acestea ar fi și sedentarismul populațiilor în contrast cu tendințele nomadiste ale perioadei de tranziție. Se pare însă că acest sedentarism apare încă înainte de ceea ce ne-am obișnuit să numim epoca bronzului. Așa de ex., descoperiri noi au arătat că în cultura Coțofeni există așezări de lungă durată, cu straturi groase de cultură. Ea precede culturile Glina-Schneckenberg A, Wientenberg, Periam. În unele regiuni cultura Coțofeni durează cît cultura Glina-Schneckenberg. Ea merge deci paralel cîtva timp cu Glina pe care o considerăm aparținînd epocii bronzului¹⁴.

Vorbînd despre perioada aramei în Transilvania, Horedt spune că deosebirea între aceasta și epoca neolitică este atît de netă, încît s-ar putea admite o adevărată cezură, dacă așezările neolitice nu s-ar termina cu nivele de locuit aparținînd perioadei cuprului. Aceasta se leagă mai mult de epoca bronzului prin practicarea metalurgiei și prin unele elemente, ca de ex., căruța și secera de piatră, pe care i le transmitem, dar nu pot fi constatate legături genetice între culturile ambelor epoci, așa încît perioada aramei poate fi considerată ca o apariție de sine stătătoare¹⁵.

Tot Horedt observă, cu drept cuvînt, că frontierele între perioada aramei și epoca bronzului se contopesc prin faptul că unele obiecte care aparțin tipologic cuprului sînt făcute dintr-un material care are ceva din proprietățile bronzului și invers, obiecte care, ca formă aparțin epocii bronzului, sau mai bine zis, durează pînă în această epocă, cum ar fi topoarele de tip Vilcele (Baniabic) care sînt făcute din aramă pură¹⁶.

Iată deci, că totuși avem elemente care la o mai atentă examinare pot să devină și mai numeroase — ce să continue în epoca bronzului.

De altfel este interesant de constatat faptul că timpul cel mai caracteristic (după topoarele cu două tăiușuri în cruce) de obiect făcut din aramă, toporul cu gaură de înmănușare transversală apare la începutul culturii Glina, lucru pe care-l confirmă Al. Vulpe în lucrarea sa recentă, exhaustivă despre aceste topoare¹⁷.

Același tip de topor, răspîndit și în Ungaria, este datat de Amalia Mozsolics la începutul epocii bronzului¹⁸.

Tot Al. Vulpe consideră că culturile mai importante ale începuturilor epocii bronzului sînt Glina-Schneckenberg, Foltești tîrzie și aspectul ceramicii decorate cu împunsături succesive¹⁹.

În ultimul timp, Székely Zoltán a descoperit, la Zăbala, o fază mai veche a culturii Schneckenberg. Tot el arată și afirmă că în această cultură se găsesc obiecte de bronz, ceea ce o înglobează în epoca bronzului²⁰.

În general, e admisă înglobarea în epoca bronzului a fazei mai noi a acestei culturi. Îmi exprim totuși părerea că faptul că în această fază (B) se continuă organic faza mai veche (A), ele nu ar trebui despărțite în încadrarea pe epoci.

Mai puțin clară apare această posibilitate în încadrarea fazelor culturii Coțofeni.

În orice caz, considerăm că, făcând abstracție de această cultură, se poate considera că la începutul culturii Glina apar acele forme noi care justifică denumirea unei noi epoci. Paralelizări cu culturi atribuite începutului epocii bronzului, în Slovacia, în Ungaria, Jugoslavia, justifică de asemenea această afirmație. Prima ei fază ar putea fi contemporană cu faza târzie Foltești sau cu aspectul Vucredol din vestul țării. Urmează celelalte culturi, ceva mai târzii, Periam-Pecica, Otomani, Wietenberg, Monteoru, Tei, care toate au o fază de început, paralelă probabil cu Glina-Schneckenberg A, fază încă puțin caracteristică pentru epoca bronzului, având elemente mai vechi, dar constituindu-se și dezvoltându-se în culturi înfloritoare ale epocii.

Desigur, numai o analiză foarte atentă a materialelor ar permite un răspuns mai precis la întrebarea care am pus-o : când începe epoca bronzului ?

Timpul nu-mi permite să insist asupra problemei care rămâne deschisă.

Aș sugera totuși, așa cum am mai făcut-o cu alt prilej, că dacă acceptăm denumirea de perioadă a cuprului, putem accepta și pe aceea de eneolitic (Steinkupferzeit), deoarece în această perioadă obiectele de piatră sînt cel puțin tot atît de numeroase ca și cele de aramă.

O problemă deschisă rămîne și aceea a cronologiei absolute a acestei perioade. Dacă acceptăm durata ei de 400—500 ani, propusă de Morintz și Roman, ea numai este o perioadă de tranziție, așa cum remarcă de altfel chiar Sebastian Morintz.

Toate acestea sînt probleme care își așteaptă încă rezolvarea. În ce mă privește nu am făcut decît să le semnaliez.

KIVONAT

A szerző a bronzkor egyes időrendi, valamint elnevezési kérdésével foglalkozik. Felveti a kérdést, hogy eneolitikus, átmeneti, rézkor vagy kezdeti bronzkor elnevezésnek van-e létjogosultsága? Véleménye szerint, ahogy el lehet fogadni a rézkort, ugyanúgy elfogadható az eneolitikus (Steinkupferzeit) elnevezés is. Nyitva marad azonban e kor abszolút kronológiájának a kérdése, mert ez már nem egy átmeneti kor, ha elfogadjuk Morintz és Roman nézetét, hogy e kor időtartama 400—500 év.

NOTE

1. De ex. în **Studii și cercetări de istorie veche**, 16, 1965, 1, p. 131—134.
2. De ex. în **Emlékkönyv a Székely nemzeti múzeum 50 éves jubileumára**, 1929, p. 269 etc.
3. **Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens**, în **Zeitschrift für Ethnologie**, 62, 1930, 248 și urm.
4. **Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien** (Extr. din 22. Bericht der röm.-germ. Kommission, 1933), p. 71.
5. În **Studii și cercetări de istorie veche**, II, 1951, 2, p. 29.
6. D. BERCIU, în **Istoria României**, I, 1960, p. 75.
7. În **Studii și cercetări de istorie veche**, XV, 1964, 3, p. 362.
8. În **Apulum**, VII/I, 1968, p. 103—116.
9. **Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos**, în **Studii și cercetări de istorie veche**, 19, 1968, 4, p. 553—573.
10. **Perioada de trecere de la neolitic la bronz în România** (comunicare prezentată la Conferința națională de arheologie, Iași, 18 dec. 1967, manuscris).
11. **Conceptul Foltești II și problema începuturilor epocii bronzului în Moldova** (manuscris).
12. **Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas**, Prag, I, 1966, p. 170.
13. **Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn**, Budapest, 1968, p. 12—13.
14. S. MORINTZ și P. ROMAN, **über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien** (manuscris).
15. K. HOREDIT, *op. cit.*, p. 115.
16. *Ibidem*, p. 112.
17. **Äxte und Beile aus Rumänien**, I, (sub tipar, în **Prähistorische Bronzefunde**).
18. **Bronzefunde des Karpatenbeckens**, Budapest, 1967, p. 120—121.
19. *Op. cit.*
20. **Contribuție la cunoașterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sudetul Transilvaniei** (manuscris).

